

срібла в межі черняхівської культури. Період нагромадження скарбу, як і в багатьох подібних випадках, навряд чи почався раніше середини III ст., а час заховання приблизно збігається з функціонуванням ділянки поселення, де його знайдено — IV ст.

Б. В. МАГОМЕДОВ, Л. Р. КАРОЕВА

Клад денариев у с. Глинск Винницької обл.

Резюме

В областной краеведческий музей г. Винницы в 1983 г. поступил клад римских денариев. Часть монет собрана у населения, часть получена в ходе раскопок на поселении у с. Глинск Кадиновского р-на (черняховская культура с вельбарскими элементами). Культурный слой, в котором залегал клад, датируется осколком стеклянного кубка — 325—375 гг.

Собрано 884 денария, из которых 730 являются полноценным статистическим материалом. Монеты отчеканены между 103 и 196 гг. н. э. Хронологический разрыв между годами выпуска монет и датировкой культурного слоя характерен для памятников позднеримского периода и объясняется значительно более высоким процентом серебра в денариях I—II вв. по сравнению с позднейшими монетами. Поскольку у племен III—IV вв. серебряная монета объединяла функции денег и ювелирного металла, постоянным требованием варваров к римским партнерам оставалось соблюдение стандарта чистоты серебра на относительно высоком уровне I—II вв.

Начало массового поступления денариев в пределы черняховской культуры совпадает с «готскими» войнами середины III в. Период накопления Глинского клада вряд ли начался ранее этой даты, а захоронение относится к IV в.

¹ Магомедов Б. В. Черняховские памятники Южного Побужья // Тез. докл. сов. делегации на V междунар. конгр. славян. археологии. — М.: Наука, 1985. — С. 33—34.

² Краснов Ю. А. К проблеме эволюции рала // МИА. — 1970. — № 176. — С. 137—142; Баран В. Д., Магомедов Б. В. Черняховская культура // Археология Украинской ССР. — Киев: Наук. думка, 1986. — Т. 3. — С. 70—100.

³ Rau G. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4 nachchristlichen Jahr hunderts im Oder-Weichsel Raum // Acta praehistorica et archaeologica. — 1972. — N 3. — S. 64.

⁴ Кропоткин В. В. Клады римских монет на территории СССР // САИ. — 1961. — Вып. Г4—4. — Табл. 9.

⁵ Там же. — С. 21. — Табл. 5.

⁶ Тиханова М. А. К вопросу о достоверности датировки закрытых комплексов римскими монетами // КСИА АН СССР. — 1979. — Вып. 159. — С. 38—41.

⁷ Кропоткин В. В. Новые находки римских монет в СССР (доп. к САИ. — Вып. Г4—4) // ИЭ. — 1966. — С. 83—84.

⁸ Тиханова М. А. Указ. соч. — С. 41; Магомедов Б. В. Напівземлянки черняхівських поселень Причорномор'я // Археологія. — 1983. — Вип. 44. — С. 85—90.

⁹ Walker D. R. The Metrology of the Roman Silver Coinage. Part 2. // B. A. R. Supplementary Series 22, 1977. — P. 60; Ibid. — Part. 3 // B. A. R. Supplementary Series 40, 1978. — P. 59—69.

¹⁰ Кропоткин В. В. Клады римских монет... — С. 18.

¹¹ Карышковский П. О. Клад римских монет из бассейна р. Тясмин // ИЭ. — 1962. — Т. 3. — С. 136—140.

¹² Ременников А. М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III веке. — М.: Изд-во АН СССР, 1954. — С. 70.

¹³ Кропоткин В. В. К вопросу о развитии товарного производства и денежных отношений у племен черняховской культуры в III—IV вв. н. э. // Ленинские идеи в изучении истории первобытного общества, рабовладения и феодализма. — М.: Наука, 1970. — С. 158.

Л. О. ЦИНДРОВСЬКА

Пам'ятки першої чверті I тис. н. е. на території Середнього Подніпров'я

Останнім часом проблема вивчення пізньозарубинецького періоду набула особливо актуального значення. Пам'ятки, розглянуті в даній публікації, в хронологічному плані охоплюють першу чверть I тис. н. е. (рис. 1), що відповідає середньому та пізньому періодам зарубинецької

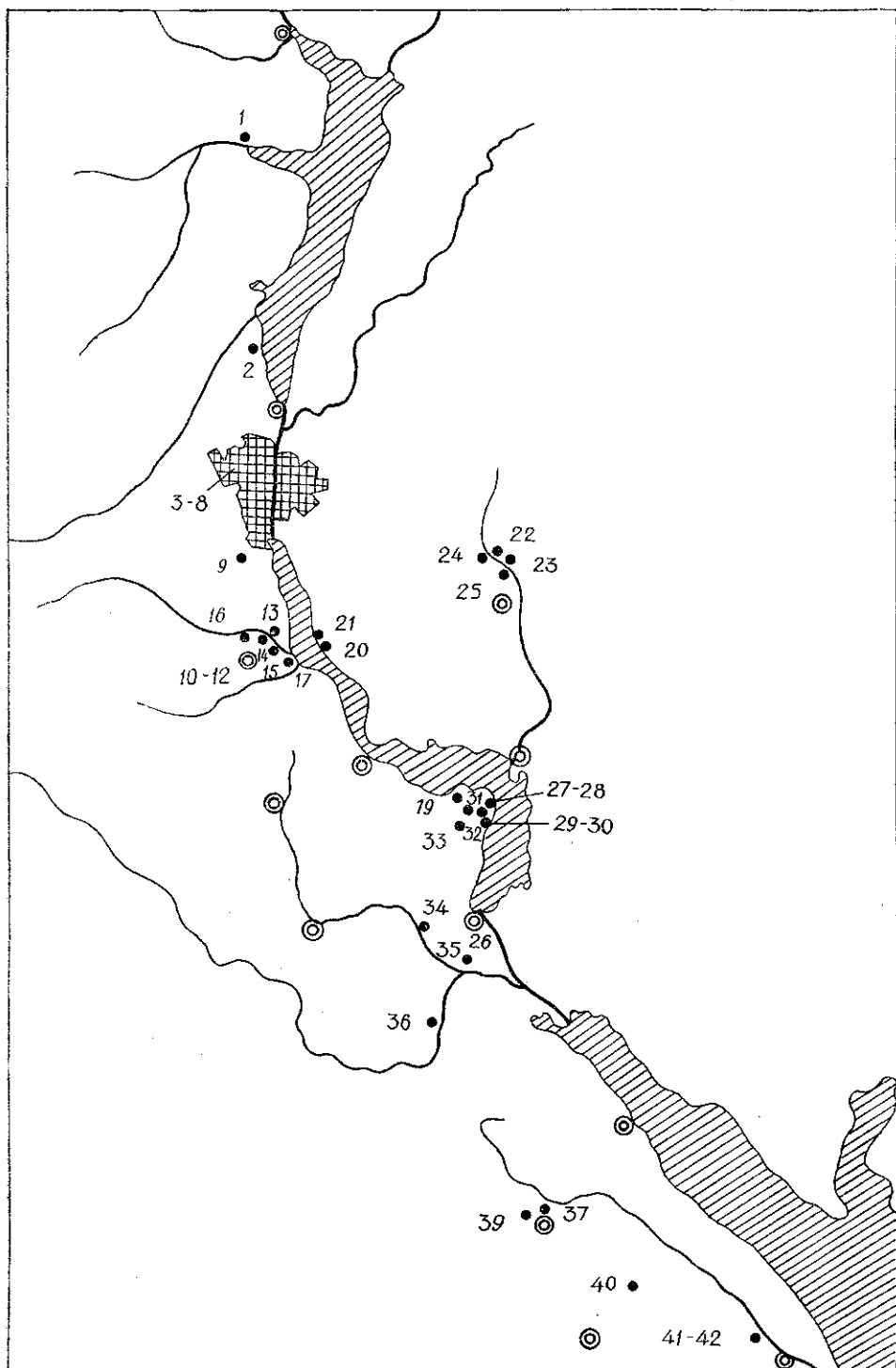

Рис. 1. Карта пам'яток першої чверті I тис. н. е.

культури (за останньою періодизацією Є. В. Максимова¹⁾). Проте враховуючи, що в літературі вказаний час означено терміном «пізньозарубинецький період»²⁾, ми теж вважаємо доцільним дотримуватися його.

На території Середнього Подніпров'я відомо понад 40 пунктів з матеріалами пізньозарубинецького часу, майже половина яких під-

лягала стаціонарним розкопкам, 11 зафіксовано шляхом шурфовок і збору підйомного матеріалу, решта — окремі предмети першої чверті I тис. н. е. Переважно це вироби римського імпорту з точною датою, виявлені на досліджуваній території в приблизно ста пунктах. Виходячи з того, що більшість випадково знайдено в дореволюційний час і не має конкретної прив'язки до місцевості, ми враховували їх лише тоді, коли: а) речі імпорту найбільш достовірні, б) вироби представлені кількома екземплярами, в) є можливість територіально пов'язати їх з відомими пам'ятками з культурним шаром того часу (наприклад, Київ, Обухів, Таценки, Ходорів, Зарубинці та ін.). Отже, спробуємо уявити загальну картину пам'яток на Середньому Подніпров'ї.

Київська обл., Чорнобильський р-н. 1*. с. *Грині*. Під час розкопок неолітичної стоянки, розміщеної на надзаплавній терасі лівого берега р. Тетерів, відкрито житло пізньозарубинецького часу. Воно мало прямокутну форму і трохи заглиблене в материк. Вхід знаходився в південно-східному кутку, а в північно-східному — глинобитне вогнище. В житлі виявлено фрагменти кухонної кераміки з домішками в тісті товченого каменю (жорстви). Поверхня більшості кухонних горщиків покрита розчосами. Знахідки чорнолощеної кераміки нечисленні. В культурному шарі знайдено уламок верхньої частини червонолакової мисочки II ст. н. е.³

Вишгородський р-н. 2. с. *Лютіж*. Пам'ятка розташована на невисокому піщаному горбі на правому березі р. Ірпінь (поблизу гирла). Лютіж — спеціалізоване металургійне селище, поряд з яким знаходилися запаси болотної залізної руди і деревини для випалювання вугілля. Культурний шар насичений рештками залізних шлаків та криці.

На поселенні відкрито залишки трьох пізньозарубинецьких жител, понад 400 ям і 15 горнів для виплавки заліза. Значна частина ям виробничного призначення. В тісті лютізької кераміки наявні домішки шамоту, піску і рідше — жорстви. Чорнолощений посуд становить частину всіх знайдених уламків. Майже вся кераміка зарубинецького шару має типові пізньозарубинецькі риси.

В господарчих ямах поселення трапились очкоподібна фібула середини II ст. н. е. та фрагмент нижньої частини скляного кубка рубежу II—III ст. н. е. Дослідники припускають, що останній може відноситися до черняхівської культури, але виявлено його лише в ямі з зарубинецькою керамікою. Крім того, знайдено різноманітні знаряддя праці для обробки заліза і дерева⁴.

3. м. *Київ, Пирогів*. Поблизу колишнього с. Пирогів (нині — південна околиця Києва) досліджені зарубинецькі поселення та могильник. На могильнику серед численних поховань декілька супроводжувалися «військими» фібулами (I ст. н. е.) та керамікою пізньозарубинецьких форм⁵.

Біля села знайдено кілька десятків срібних монет часів правління Антонінів (96—192 рр.). Не виключено, що ці знахідки пов'язані з територією поселення або могильника⁶.

4. м. *Київ, Корчувате*. Могильник зарубинецької культури розташований на високому правому березі Дніпра (околиця міста). В деяких похованнях був посуд з пізньозарубинецькими рисами. Крім того, в похованнях 53 та 70 трапилися оплавлені фрагменти виробів із скла (можливо, посудин)⁷.

3. м. *Київ, Оболонь*. В гирлі р. Почайна (урочище Луг-IV) на піщаних дюнах досліджене поселення зарубинецького та пізньозарубинецького часу. Тут відкрито 66 жител та близько тисячі господарчих ям цього періоду. Житла прямокутної форми, деякі з них до 0,5 м заглиблені в землю. Вогнища глиняні або ж викладені з каміння, обмазаного глиною. Серед численого матеріалу, одержаного при

* Нумерація пам'яток у тексті і на карті (рис. 1) ідентична.

розкопках поселення, є кераміка (в тому числі і амфорна), фібули та ін. I—II ст. н. е.⁸

6. м. *Київ*, г. *Киселівка*. При дослідженні зарубинецького поселення, розташованого на останці дніпровського плато, знайдено фрагменти світлоглиняних античних амфор ранньоримського часу. Деякі уламки чорнолощеного посуду, що походять з поселення, мають пізньозарубинецькі форми⁹.

7. м. *Київ*, *Лук'янівка*. На вул. 9 Січня знайдено римський лощений світильник з вушком і 15 глиняними ріжками; отвори з рельєфними обідками. На ріжках зображені голови силенів, а в центрі — рельєфні фігури двох римських легіонерів. Світильник датується I ст. н. е.¹⁰

8. м. *Київ*. На території міста в різний час знайдено велику кількість окремих монет та монетних скарбів I—II ст., які, можливо, зв'язані з іншими матеріалами пізньозарубинецького часу. Нижче наведено перелік цих знахідок, зафіксованих у публікаціях¹¹.

У 1861 р. на нинішній вул. Кірова виявлено дві римські монети: срібна Фаустини Молодшої (посмертний денарій) і денарій Коммода (роки правління 180—192);

1880 р. — на Софійській Борщагівці знайдено срібну монету Антоніна Пія (роки правління 138—161);

1887 р. — на нинішній вул. Фрунзе під час будівельних робіт відкрито скарб римських срібних денаріїв (близько 350 екз.), в якому 26 монет відносяться до 69—192 рр.;

1908 р. — поблизу садиби Петровського (Київський дитинець) трапився римський денарій Адріана (роки правління 117—138);

біля Десятинної церкви під час земляних робіт знайдено денарій Фаустини Молодшої (II ст. н. е.);

1925 р. — на вул. Толстого під час земляних робіт знайдено два срібних денарія Адріана і Коммода;

Львівська площа — бронзова посудина (сітула) зі скарбом римських монет II ст. н. е.;

на території міста — один денарій Антоніна Пія і бронзова монета Коммода;

Старокиївська гора — срібний денарій Адріана;

давньоруські вали — денарій Луція Вера (162 р. н. е.);

вул. Тарасівська, буд. № 10 — під час земляних робіт знайдена монета Боспорського царства, карбована в Пантікапейі під час правління Котиса II (II ст. н. е.). З цього ж району походять два срібних денарія Антоніна Пія;

бульвар Шевченка — денарій Коммода (184—185 рр.);

Овруцька вул., буд. № 32 — мідна кушанська монета першої половини II ст. н. е. часів правління царя Канішки (120—150 рр.).

9. с. *Ходосівка*. На південно-східній околиці в результаті шурфовки виявлено культурний шар з матеріалами зарубинецького типу та залишки жител. Тут же знайдено уламки світлоглиняних амфор з двоствольними ручками (I ст. н. е.)¹².

10. *Київщина (Київська губернія)* — дві фібули. Одна — гостропрофільована причорноморського типу (група II, серія I, варіант I—I, за А. К. Амброзом) датується другою половиною I ст. н. е. Друга — очкоподібна «пруської серії» датується першою половиною II ст. н. е.¹³

На території Київщини знайдено також дві срібні монети: Антоніна Пія і Марка Аврелія; одну монету Коммода (187 р. н. е.), бронзову монету Траяна (100 р. н. е.)¹⁴.

Обухівський район. 11. м. *Обухів*. На північній околиці в урочищі Козарів Шпиль виявлено городище пізньозарубинецького часу. Козарів Шпиль являє собою мисоподібний пагорб висотою близько 80 м, розташований в гирлі р. Кобрини (приток Стугни), витягнутий з півночі на південь. Північний і західний схили надто стрімкі,

східний — більш пологий. В південній частині пагорб переходить у плато, на якому розташоване слов'янське поселення Обухів II.

На мисоподібному виступі збереглися залишки валу, що оточує північно-східну частину городища. З зовнішнього боку валу викопаний рів. В розрізі знайдено фрагменти кераміки, кістки тварин та бронзова трапезієподібна підвіска.

Культурний шар дуже зруйнований лісом та чагарником. Основна частина матеріалу концентрується в північній частині городища. Під час розкопок відкрито залишки глиняних вогнищ овальної форми, а також фрагменти кераміки пізньозарубинецького типу та кістки тварин¹⁵.

12. м. *Обухів*. З території міста походить певна кількість зарубинецької кераміки, знайденої в різні часи і в різних пунктах. Крім того, — римські монети II ст. н. е. і бронзовий сестерцій Антоніна Пія (140—143 рр.), які, можливо, пов'язані з зарубинецькими матеріалами¹⁶.

13. с. *Таценки*. На лівому березі р. Стугни праворуч від автостради Київ—Обухів (39-й кілометр), на піщаній дюні відкрито поселення зарубинецького часу (Таценки I). Виявлено велику кількість кераміки з пізньозарубинецькими рисами, фрагменти амфор, залізна дротяна одночленна фібула з суцільним приймачем (I ст. н. е.) та інші матеріали. Простежені залишки господарських ям і житлових споруд, знайдено багато печини. Раніше на цьому ж місці виявлено цілі і фрагментовані фібули, тиглі для виплавки бронзи, глиняні пряслиця, невелика залізна сокира-кельт¹⁷.

14—15. с. *Таценки*. На правому березі р. Стугни з такою ж топографією, як і поселення, розташований зарубинецький могильник. На жаль, значна його частина зруйнована під час земляних робіт і зараз знаходиться під лісопосадками. На могильнику, крім кальцинованих кісток і кераміки, знайдено близько десяти залізних і бронзових фібул різних типів, у тому числі і I ст. н. е.; бронзове кільце з кінцями, що заходять одне за одне, підвіски-лунниці, ножі та ін.

Південніше могильника в урочищі Довжичок виявлено бронзову очкоподібну фібулу першої половини II ст. н. е. і срібну монету Антоніна Пія¹⁸.

16. с. *Старі Безрадиці*. На давньоруському городищі, розташованому на високому мисі лівого берега р. Стугни (уроч. *Городок*), виявлено культурний шар поселення зарубинецького часу. Серед типових матеріалів — два невеликих фрагменти стінки і дна (на кільцевому піддоні) червонолакових посудин (I ст. до н. е.—I ст. н. е.)¹⁹.

Знайдено також срібні монети Траяна, Антоніна Пія, Фаустини і денарій Коммода, які, можливо, зв'язані з поселенням²⁰.

17. с. *Трипілля*. На північній околиці села на високому пагорбі Дівич Гора відкрито могильник II ст. до н. е.—II ст. н. е. Дівич Гора — горб-останець на правому корінному березі Дніпра в гирлі річок Стугна і Красна. Північний, східний і західний схили горба круті, а південний — полого опускається до заплави р. Красної. Плоска горизонтальна вершина Дівич Гори («верхня площадка») із заходу переходить у виступ — площину (нижня площадка).

На могильнику відкрито 27 поховань, глинобитний жертovníк, залишки наземної будівлі та ями, вірогідно, культового призначення.

Матеріал із комплексів та культурного шару дає можливість поділити час існування пам'ятки на два хронологічні етапи. Один з них відноситься до ранньої («класичної») зарубинецької культури (II ст. до н. е.—початок I ст. н. е.), а другий — до пізньозарубинецького часу (I—II ст.); залишки жертovníка на верхній площадці, будівлі і ями на нижній та п. 6, 10, 12, 13, 17, 19, 21, 22. Підставою для виділення цього етапу є датуючий матеріал з ряду поховань, фрагменти античної кераміки та скла, ліпний глиняний посуд. В похованнях знайдені залізна голка з овальним вушком, аналоги якій відомі в Почепі, брон-

зова дротяна фібула підв'язної конструкції (друга половина I ст. н. е.), кілька фібул «воїнського» типу (I ст. н. е.). Крім того, фрагменти ніжок, стінок та ручок амфор римського часу, стінок і ручок сіро- та червоноглиняних глеків, уламки вінець червонолакової чашечки та сіролощеної мисочки (I—III ст.). З ями походить фрагментована скляна напівсферична чаша-фіала жовто-коричневого кольору з ребристим тулубом. Подібні їй відомі з розкопок Пантікапея (II ст. н. е.)²¹.

Кагарлицький район. 18. смт. *Рожичів*. Серед матеріалів, що походять з могильника зарубинецької і черняхівської культур, є гостропрофільована фібула (деформована) з фігурною дужкою і суцільним приймачем (друга половина I—початок II ст. н. е.)²².

Миронівський район. 19. с. *Ходорів*. Поселення розташоване на високому мисі правого берега Дніпра на території давньоруського городища. Зарубинецький шар дуже зруйнований. Серед матеріалів: уламки світлоглиняних амфор з двоствольними ручками і невеликий фрагмент тонкостінної червонолакової посудини ранньоримського часу. В селі знайдено римський денарій Марка Аврелія²³.

Бориспільський район. 20. с. *Кишов*. Поселення в урочищі Кути. Виявлено культурний шар. Згідно амфорної та чернолощеної кераміки поселення датується I ст. н. е.²⁴

21. с. *Рудяки*. В урочищі Старий Завод на піщаних пагорбах зібрано підйомний матеріал — кераміка, кістки тварин, а також гостропрофільована бронзова фібула другої половини II ст. н. е.²⁵

Баришівський район. 22. с. *Пасічна*. Поселення на мисі правого берега р. Трубіж. По краях піщаного кар'єру зібрана пізньозарубинецька кераміка. Тут же знайдена гостропрофільована бронзова фібула, датована другою половиною II ст. н. е.²⁶

23. с. *Коржі*. На піщаних дюнах (урочище Рябці) зібрана кераміка з пізньозарубинецькими рисами, серед якої виділяються чернолощені ребристі миски з прямими вінцями. Крім того, бронзова дротяна фібула «почепського типу» (друга половина I—перша половина II ст.)²⁷.

24. с. *Селище*. Поселення — в середній течії р. Трубіж на дюнах лівого берега річки (урочище Бірки). На вузькому мисі зібрано значний підйомний матеріал. Крім кераміки, тут знайдено: біконічне пряслице з широким отвором, пронизи, трапецієподібні та очкоподібні підвіски, бронзові кільця, пастове намисто та ін. З території села походить срібна римська монета²⁸ та ін. (II ст. н. е.)²⁹.

Переяслав-Хмельницький район. 25. с. *Вовчків*. Поселення — на дюнах (урочище Великий Баличин). Зібрано підйомний матеріал пізньозарубинецького часу: залізна «воїнська» фібула (I ст. н. е.), бронзова трикутна підвіска, намисто та ін.³⁰

Черкаська область, Канівський район. 26. м. *Канів*. На г. Московка, де виявлено зарубинецький шар, знайдено римські денарії II ст. н. е., а на території міста — ще два срібних: Марка Аврелія (161 р.) і Антоніна Пія³¹.

27. с. *Зарубинці*. На високому пагорбі правого берега Дніпра (Батурова Гора) знаходиться могильник, який і дав назву культурі. На могильнику першовідкривачем В. В. Хвойкою розкопано три поховання-групоспалення, з яких походять вісім фібул, дві з яких пізньозарубинецького часу. Одна з них — «воїнська з прогнутою спинкою» (I ст. н. е.), друга — очкоподібна «пруської серії», ранній варіант (кінець I—початок II ст.).

В межах села під час оранки трапилися дві срібні монети Антоніна Пія чи Марка Аврелія³².

28. с. *Зарубинці*. На плоскій вершині пагорба (Мала Гірка) відкрито зарубинецьке поселення. Серед численних матеріалів з нього значна кількість фрагментів античних амфор, частина з яких відноситься до I—III ст. Не виключено, що монети, про які було згадано в попередньому пункті, можуть походити і з поселення³³.

29—30. с. *Бучак*. На південь від села на високих горбах — зарубинецьке городище (Бабина Гора) та могильник (Дідов Шпиль). Пагорб, на якому знаходилося городище, мав з усіх боків круті схили. Його плоска вершина додатково була укріплена захисним валом і ровом. Тут відкрито вісім жител, кілька десятків господарчих ям та інших об'єктів. Серед численних археологічних матеріалів є фрагменти античних амфор, на підставі яких городище датується I століттям нашої ери.

Могильник розташований на іншому високому пагорбі, поряд з городищем. Тут відкрито 52 поховання (трупоспалення і трупопокладення). Характер поховального інвентаря дозволяє стверджувати, що верхня дата могильника I ст. н. е.³⁴

31. с. *Пищальники*. Поблизу села В. В. Хвойка відкрив зарубинецький могильник, з якого походить ребриста чорнолощена миска пізньозарубинецького типу. В межах села знайдені дві срібні монети Антоніна Пія, які, можливо, пов'язані з могильником³⁵.

32. с. *Грищенці*. В зібраннях В. В. Хвойки є чорнолощений зарубинецький кухоль і три фібули з могильника. Одна з фібул типу «бойів» (кінець I ст. до н. е.—початок I ст. н. е.); дві інші — гостропрофільовані, західних типів (перша половина I ст. н. е. — епоха Тіберія, 14—37 рр. н. е.).

На околицях села знайдені срібні денарії Антоніна Пія (140—143 рр. н. е.), Марка Аврелія, Коммода (187 р.) і мідна монета Фаустини Молодшої³⁶.

33. с. *Тростянець*. На околицях В. В. Хвойкою зібрано зарубинецькі матеріали, а в уроч. Кардашівка Т. С. Пассек виявила могильник зарубинецького типу.

З цього ж пункту походять срібні монети Антоніна Пія, Фаустини Старшої і денарій Домініціана, які можна пов'язати із вказаними зарубинецькими матеріалами³⁷.

34. с. *Степанці*. Тут виявлено гостропрофільовану фібулу кінця II—початку III ст. Умови знахідки не відомі. Про наявність будь-яких інших матеріалів цього часу даних немає³⁸.

35. с. *Кононча*. З городища в зібранні Ханенків є три фібули. Дві з них — гостропрофільовані, західних типів: одна — другої половини I ст. н. е., а друга — другої половини II—початку III ст. Третя фібула — очкоподібна «основної серії» — середини другої половини II ст. н. е. В межах села також були знайдені денарії Адріана і Фаустини³⁹.

Корсунь-Шевченківський р-н. 36. с. *Сахнівка*. На зарубинецькому поселенні — Дівича гора (гора Дівиця), лівий берег р. Рось — знайдені уламки світлоглиняних амфор з двоствольними ручками (I ст. н. е.) та фрагменти світлоглиняних вузькогорлих амфор (I—II ст. н. е.).

В селі виявлено монети імператора Адріана, які хронологічно збігаються із знахідками на поселенні⁴⁰.

Смілянський р-н. 37. м. *Сміла*. З території міста та його околиць походить велика кількість римських монет I—II ст., зокрема: Веспасіана — 5 екз., Доміціана — 1, Нерви — 1, Траяна — 7, Адріана — 8, Антоніна Пія — 15, Марка Аврелія — 2, Фаустини Старшої — 6, Фаустини Молодшої — 8, Луція Вера — 3, Коммода — 2, Септимія Севера — 1 та ін. А також по одному денарію Траяна (98 і 116 р.), Антоніна Пія (149, 153 і 160 р.), Марка Аврелія (174 р.)⁴¹.

В місті знайдено фібулу «воїнського» типу середини—другої половини I ст. н. е. Умови знахідки не відомі⁴².

38. с. *Завадівка*. Під час розвідок на поселенні з зарубинецькими матеріалами знайдені уламки світлоглиняних амфор з двоствольними ручками ранньоримського часу⁴³.

39. с. *Пастирське*. З Пастирського городища походить ранньоримська шарнірна фібула типу «авциса» першої половини I ст. н. е. Умови

знахідки не відомі. В межах села знайдено сім римських монет Антоніна Пія, Марка Аврелія, Фаустини ⁴⁴.

40. с. *Жаботин*. На південно-західному схилі Тарасової Гори поряд з зарубинецьким поселенням II ст. н. е.—рубежа н. е. виявлено поховання — урнове трупоспалення: кістки в горщику-урні з прямою шийкою і наліпними «підківками». Тут же знайдено залізну пряжку сарматського типу I ст. н. е., поряд — піддон чорнолощеної вази ⁴⁵.

Чигиринський р-н. 41. с. *Суботів*. Могильник — на пологому схилі лівого берега р. Суботі. Відкрито дев'ять урнових трупоспалень, у трьох з яких — датуючі предмети пізньозарубинецького часу.

В п. I урнами були: чорнолощена ваза з трьома ручками та канелюрами на тулубі і бронзова посудина — сітула, накрита глиняною мискою (I ст. до н. е.—I ст. н. е.); п. 3: в чорнолощеному горщику-урні разом з перепаленими кістками знаходилися — бронзова фібула, сережка, пронизка, поясний гачок кельтського типу, персні, підвіска та ін. Всі ці речі датуються I ст. н. е.; п. 8: в горщику з кістками знайдено дві бронзові сережки I ст. н. е.

В цілому решту поховань також можна віднести до пізньозарубинецького часу ⁴⁶.

42. с. *Суботів*. На високому місці правого берега р. Суботі — зарубинецьке поселення. Зафіксовано залишки жител та господарських споруд, численні археологічні матеріали, серед яких фрагменти античних світлоглиняних амфор із двоствольними ручками та уламки червонолакових мисок і кубків I ст. н. е. ⁴⁷

Аналіз матеріалів з пам'яток, на яких є культурний шар, дозволяє поділити їх на кілька узагальнених груп. Одна з них включає пам'ятки, що функціонували протягом всієї зарубинецької культури. Їх кінцева дата — середина або кінець I ст. н. е. (Пирогівський могильник, городище Бабина Гора, Могильник Дідов Шпиль та ін.). Друга — пам'ятки, які існували з II ст. до н. е. по II ст. н. е. (могильник Дівич Гора в Трипільлі, поселення на Малій Гірці в Зарубинцях та ін.). Третя група — пам'ятки, які виникли на території Середнього Подніпров'я наприкінці I ст. до н. е. або на рубежі н. е. й існували до початку III ст. — до появи на вказаній території пам'яток кївської культури. Вказане ще раз підтверджує, що територія Середнього Подніпров'я була заселена протягом перших століть нашої ери без хронологічних розривів і доводить генетичний зв'язок між зарубинецькою і кївською культурами.

Л. А. ЦЫНДРОВСКАЯ

Памятники первой четверти I тыс. н. э. на территории Среднего Поднепровья

Резюме

На территории Среднего Поднепровья насчитывается более 40 пунктов находок материалов указанного порядка. Свыше двух третей этих памятников зафиксированы путем раскопок, шурфовок и сбора подъемного материала. Остальные представлены отдельными находками античного импорта (монеты, керамика и пр.), имеющими конкретные датировки, и связанными территориально с пунктами, на которых присутствует культурный слой этого времени (Киев, Обухов, Тацешки, Зарубинцы и т. д.). В целом, памятники расположены вдоль течения р. Днепр на территории Киевской и Черкасской областей. Некоторые из них существовали всю первую четверть I тыс. н. э. вплоть до появления на Среднем Поднепровье киевской культуры.

¹ Баран В. Д., Максимов Е. В., Смиленко А. Т. и др. Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н. э. — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 15—16.

² Бидзилья В. И., Пачкова С. П. Зарубинецкое поселение у с. Лютеж // МИА. — 1969. — № 160. — С. 72; Кравченко Н. М. Исследование славянских памятников на Стугне // Славяне и Русь. — Киев: Наук. думка, 1979. — С. 77—78; Макси-

мов Е. В. Поздний период зарубинецкой культуры на Украине // Тез. докл. XVII конф. ИА АН УССР. — Ужгород, 1978. — С. 86—87; *Терпиловский Р. В.* Ранние славяне Подесенья III—V вв. — Киев: Наук. думка, 1984. — С. 50—54.

⁸ *Телегин Д. Я., Круц В. А.* Исследования неолитических поселений в зоне Киевского водохранилища в 1963—1964 гг. // НА ИА АН УССР. 1963—1964/13. — 19 с.; *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — Киев: Наук. думка, 1972. — С. 20—21.

⁴ *Бидзиля В. И., Пачкова С. П.* Указ. соч. — С. 51—74.

⁵ *Кубишев А. І.* Деякі підсумки дослідження Пирогівського могильника (розкопки 1966—1967 рр.) // Дослідження з слов'яно-руської археології. — Київ: Наук. думка, 1976. — С. 23—41.

⁶ *Кропоткин В. В.* Клады римских монет на территории СССР // САИ. — 1961. — Вып. Г4—4. — С. 60.

⁷ *Самойловский И. М.* Корчеватовский могильник // МИА. — 1959. — № 70. — С. 61—93.

⁸ *Шовкопляс А. М.* Работы на Оболони в Киеве. — М.: Наука, 1975. — С. 373—374.

⁹ *Шовкопляс А. М.* Керамические комплексы с горы Киселевка в Киеве // КСИА АН УССР. — 1957. — Вып. 7. — С. 127; *Шовкопляс А. М.* Памятники зарубинецкого времени в г. Киеве // МИА. — 1969. — № 160. — С. 76—81.

¹⁰ *Самойловский И. М.* Памятники культуры полей поховань у Києві // Археологія. — 1952. — Т. 7. — С. 155—156.

¹¹ *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 58, 59, 61; *Шовкопляс А. М.* Памятники зарубинецкого времени... — С. 78—80.

¹² *Махно Е. В.* Раскопки зарубинецких поселений в Киевском Приднепровье в 1950 г. // МИА. — 1959. — № 70. — С. 96; *Максимов Е. В.* Античный импорт на Середньому Придніпров'ї в зарубинецький час // Археологія. — 1963. — Т. 15. — С. 112.

¹³ *Ханенко Б. Н. и В. И.* Древности Приднепровья. — Киев, 1901. — Вып. 4. — Табл. IV, 129, 137; *Циндровська Л. О.* Про деякі типи фібул перших століть нашої ери на Середньому Подніпров'ї // Археологія. — 1982. — Вып. 37. — С. 86—94.

¹⁴ *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 60.

¹⁵ *Циндровская Л. А.* Отчет о раскопках археологических памятников в бассейне р. Стугна // НА ИА АН УССР. — 1979/64. — 12 с.; *Циндровская Л. А.* Позднезарубинецкие памятники в бассейне р. Стугна // Актуальные проблемы археологических исследований в Украинской ССР (Тез. докл. респ. конф. мол. ученых). — Киев: Наук. думка, 1981. — С. 93—94.

¹⁶ *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 60.

¹⁷ *Циндровская Л. А.* Отчет о разведывательных и охранных работах в районе сс. Таценки, Ново-Украинка, Триполье Обуховского района Киевской области в 1977 г. // НА ИА АН УССР. — 1977/54. — 16 с.; *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье... — С. 40.

¹⁸ *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье... — С. 40.

¹⁹ *Куза А. В., Кубишев А. І.* Нові зарубинецькі пам'ятки на Середньому Подніпров'ї // Археологія. — 1971. — Вып. 3. — С. 90; *Кропоткин В. В.* Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э.—V в. н. э.) // САИ. — 1970. — Вып. Д1—27. — С. 79.

²⁰ *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 61.

²¹ *Циндровська Л. О.* Могильник в урочищі Дівич Гора // Археологія. — 1984. — Вып. 47. — С. 79—89.

²² *Хвойка В. В.* Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. — Киев, 1913. — С. 43; *Петров В. П.* Зарубинецкий могильник // МИА. — 1959. — № 70. — С. 59.

²³ *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье... — С. 42; *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 62; *Кропоткин В. В.* Римские импортные изделия... — С. 49, 79.

²⁴ *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье... — С. 41.

²⁵ Там же.

²⁶ *Савчук А. П.* Поселения зарубинецкой культуры в поречье р. Трубеж // МИА. — 1969. — № 160. — С. 85.

²⁷ Там же. — С. 85—86.

²⁸ Там же.

²⁹ *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 61.

³⁰ *Савчук А. П.* Указ. соч. — С. 86.

³¹ *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 87.

³² *Петров В. П.* Указ. соч. — С. 55—56; *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 58.

³³ *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье... — С. 44.

³⁴ *Максимов Е. В.* Зарубинецкая культура на территории УССР. — Киев: Наук. думка, 1982. — С. 97—109.

³⁵ *Петров В. П.* Указ. соч. — С. 56; *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 88.

³⁶ *Петров В. П.* Указ. соч. — С. 55; *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 86.

³⁷ *Махно Е. В., Самойловский И. М.* Зарубинецкие памятники в лесостепном

Приднепровье (Материалы к археологической карте)// МИА. — 1959. — № 70. — С. 16; *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 89.

³⁸ *Ханенко Б. Н.* и *В. И.* Древности Приднепровья. — Киев, 1907. — Вып. 6. — Табл. XIX, 328; *Циндровська Л. О.* Про деякі типи фібул... — С. 91.

³⁹ *Ханенко Б. Н.* и *В. И.* Указ. соч. — Табл. XIX, 302—304; *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 87.

⁴⁰ *Максимов Е. В.* Античный импорт... — С. 113; *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 89.

⁴¹ *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 89.

⁴² *Бобринский А. А.* Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смела. — СПб, 1901. — Табл. 1, 2; *Циндровська Л. О.* Про деякі типи фібул... — С. 87.

⁴³ *Максимов Е. В.* Античный импорт... — С. 112.

⁴⁴ *Ханенко Б. Н.* и *В. И.* Древности Приднепровья. — Киев, 1899. — Вып. 2. — Табл. VIII, 257; *Циндровська Л. О.* Про деякі типи фібул... С. 87; *Кропоткин В. В.* Клады римских монет... — С. 44.

⁴⁵ *Максимов Е. В.* Среднее Приднепровье... — С. 56—57.

⁴⁶ *Максимов Е. В.* Памятники зарубинецкого типа в с. Субботове // КСИА АН СССР. — 1960. — Вып. 9. — С. 29—42.

⁴⁷ *Максимов Е. В.* Среднее Поднепровье... — С. 58—59.